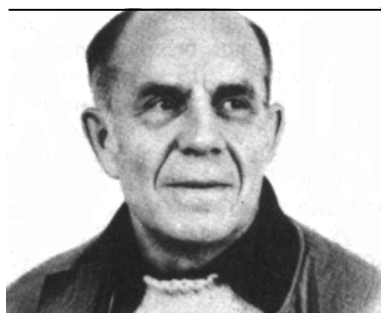

Аляксей Каўка

...ён больш, чым ідэолаг,
ён прарок нацыянальнага
адраджэньня...

Свой пачэсны пасад

Янка Купала: Дзяржаватворчая думка паэта

Янка Купала ня толькі буйнейшая постаць у гісторыі беларускае літаратуры, культуры. Ён – сама жывая гісторыя, драматычная легенда выспяваньня сучаснае думкі, нацыянальнага самаўсьведамленьня й самасьцьверджаньня беларуса і Беларусі. Адзін з галоўных напрамкаў гэтага самавыяўленьня працэсу – ідэя беларускае дзяржаўнасьці, асэнсаваньне якой у творчасьці паэта і прапануецца ў гэтым артыкуле.

Варта пры тым удакладніць. Дзяржаўніцкі (неБССР-аўскі) аспект Купалавай спадчыны за савецкім часам сарамліва замоўчваўся, або інтэрпратаваўся мімаходзь, як выпадковае, памылковае адхіленьне аўтара «Забранага краю», «Справы незалежнасьці Беларусі», «Тутэйшых» ад канонаў бальшавіцкае рэвалюцыйнасьці ды сацрэалістычнае эстэтыкі. Справа зьмянілася да лепшага з распадам СССР, з прыняцьцем новым самаакрэсьленьнем Беларусі ў якасьці незалежнай, суверэннай дзяржавы. Гэта пасп-

рыяла станоўчым зрухам у разьвіцьці купалазнаўства: выданьне поўнага збору твораў пісьменьніка, сістэмнае, вольнае ад ідэалагічных ператрымак дасьледваньне яго творчасьці, уключна з разглядаемай намі тэмай¹.

Яшчэ ўдакладненьне. Гаворачы пра Янку Купалу, нельга не азірацца на другія волатаўскія постаці беларускага творчага духу – Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага. Усе гэтыя імёны разам з Купалам увечненыя яскравымі літарамі на скрыжальных беларускага адраджэньня, хаця творчы след кожнага з іх на свой лад адметны, непаўторны.

Пра непаўторнасьць Купалы напісаны тамы. Тым ня менш, галоўная рыса яго адметнасьці ў многім застаецца для нас загадкай. Маючы прад усім на ўвесе празарлівасьць Купалавай думкі, сэнсавую невычэрпнасьць яго мастацкіх вобразаў, палемічна-публіцыстычных роздумаў. Ва ўмовах дасьпяваньня нацыянальнае ідэі беларусаў, канчатковага ўтрываленьня іхняе дзяржавы, не пазбаўленых валюнтарыстычнага глуму на гэтым адвечным шляху, Купалава слова гучыць вельмі надзённа. У ім ня толькі паказаныя пэўныя беларускія рэаліі з прамінулага, але і прадказаны многія горкія парадоксы ў нацыянальна-грамадзянскім узмужненьні народу:

«У беларускім вольным краі, /З ярэмнай збрыўшы стараны, /Царыць чужынец, а ў паслугах хто? – Беларускія сыны!» (*Беларускія сыны*. 1919²). Вось яна, найвастрэйшая драма Беларусі: цяжар і сорам ад неадчэпнага чужацкага, не абавязкова іншаземнага, засільля – пры фармальнай вольнасьці і... дабраахвотным халопстве яе насельнікаў. У айчыннай славеснасьці да Купалы, а мабыць і пасля Яго, наўрад ці патрапіў хто нагэтулькі востра й дакладна вызначыць, «агаліць» суворым словам тую злаякасную пухліну на грамадскім целе краіны, імя якой нацыянальнае нутранае нявольніцтва. І з няменшай суворасьцю выгукнуць прарочае закліч, што ўжо амаль праз цэлае сталецьце не перастае гучэць, будзячы сьвядомасьць, сэрца беларуса: «Няўжо нас не аб'ясьніць розум ясны, / і не пакінем біцца з кута ў кут? / Няўжо кліч вечны будзе ў нас напасны – / Кліч бураломны: вызваленьне з пут?!» (*Перад будучыняй*. 1922; 4, 106).

Купалу прынята лічыць паэтам трагічнага перажываньня, адпаведна незайздроснасьці гістарычнага лёсу яго краіны і народу. Аднак пачуцьцё катастрафізму не вычэрпвае, нават не вызначае галоўнае творчае дамінанты мастака-мысьляра. Выйсьцёвыя, найчасьцей з драматычна-трагічнай афарбоўкай тэзы і антытэзы яго паэтычнага сьветаўспрыманьня няўхільна давяршаюцца жыцьцёсьцьвярджальным сінтэзам усяго ім бачанага, перажытага. Інакш – паўстае прыцягальны ідэал, мастацкі вынік пакутліва-прасьветнага азарэньня творцы і – крыніца духоўнага наталеньня й празрэньня прыхільнікаў яго творчасьці. Такім ідэалам безумоўна зьяўляецца вобраз – сімвал Маладой Беларусі – зіхоткая вяршыня Купалавай лірыкі, публіцыстыкі, усяго нацыянальна-адраджэнскага працэсу ў Беларусі першае чвэрці XX стагоддзя, а найперш у так званы «нашаніўскі» перыяд³:

Занімай, Беларусь, маладая мая,

Свой пачэсны пасада між народамі!

Маладая Беларусь. 1906-1912 (3,99)

Годнай, гогай нявестай на ўласным дзяржаўным троне-пасадазе згледзеў і сьцьвердзіў паэт сваю краіну-плачку менавіта тады, калі яе, бяспраўную, «забытую сірату» гісторыі, ні заўважаць, ні паважаць другія не патраплялі, альбо наўмысна не хацелі. Вось ужо колькі часу шлях Беларусі практычна торыцца паводле Купалавага прадвызначэньня. І ні колькі мабыць не перабольшвае другі, народны паэт, сьцьвярджаючы: «Здаецца ягонае слова нарадзілася ў нашы дні

– ўчора і сёння яно непасрэдна судакранаецца з самымі вялікімі і самымі балючымі нашымі сённяшнімі клопатамі. Яно ў эпіцэнтры ідэалагічнай барацьбы патрыятычных сілаў Беларусі супраць далакопаў яе свабоды і незалежнасці. І паколькі гэтае слова Купалы – да яго ў народзе прыслухоўваюцца хутчэй, чым да слова любога з нас»⁴.

Варта і нам прыслухацца да гэтага прарочага Слова – дзейнага факта і фактара ў гістарычным шэсьці Беларусі.

III

На пачатку 1903 году ў часопісе Польскай сацыялістычнай партыі «Пшэдсвіт» («Przedświt») зьявілася адозва «Да інтэлігенцыі» за подпісам Б.Р.П., расшыфраваным рэдакцыяй як Беларуска-Рэвалюцыйная Партыя. Верагоднае аўтарства дакументу вызначана сучасным дасьледчыкам у грунтоўнай працы аб Вацлаве Іваноўскім, адным з першых, разам з братамі Іванам, Антонам Луцкевічамі, арганізатараў беларускага палітычнага і асьветніцкага руху ў новым стагоддзі⁵. Дарэчы, гэтым жа тром дзеячам падобрану абавязаны быў і малады паэт Іван Луцэвіч (аб чым сам пазьней згадваў) сваім нацыянальна-грамадскім сталеньнем, непасрэдным далучэньнем да беларускага руху ў якасьці супрацоўніка «Нашай Нівы», аўтара паэтычнага зборніку «Жалейка» (1908), пад літаратурным псеўданімам Янка Купала.

Аднак пра адозву. Адрасаваная мясцовай інтэлігенцыі, яна востра дакарала яе за адарванасьць ад народу, з якога выйшла і інтарэсы якога скіравала на рабалегнае сьлугаваньне рэжыму, уключна з палітыкай русіфікацыі, «абмаскальваньня» беларусаў (пра паланізацыю не згадана). Выйсьце з гэтага маральнага тупіка, на думку аўтараў, павінна стаць шырокая асьветніцкая праца сярод людю, да чаго адозва і заклікала і што па нядоўгім часе пачне зьдзяйсняцца са старонак газэтаў «Наша Доля», затым «Наша Ніва», а таксама друкамі выдавецкае суполкі «Загляне сонца і ў наша ваконца». Ідэяй, пафасам адозва яўна перагукоўвалася з ранейшым падобным зваротам да інтэлігенцыі беларускай народавольніцкай групы «Гоман» (1882), на што зьвярнулі ўвагу і публікатары з «Пшэдсвіта», а яшчэ выразней з сьлыснай прадмовай Мацея Бурачка (Ф.Багушэвіча): амаль такое ж самае ўшчупаньне суродзічаў за іх цямоту, культурна-моўную абьякаваньне, не раўняючы адрэжэнскім парываньням другіх славянскіх народаў, а таксама суседзяў-літоўцаў.

Тэкст адозвы істотна праясьняе гістарычны кантэкст зьяўленьня на тагачасным беларускім абшары феномену пад саманазвай Янка Купала. Яшчэ выразней кантрастуецца згаданая акалічнасьць каментаром рэдакцыі «Пшэдсвіта» да разглядаемае адозвы. Выказаўшы прынцыповую салідарнасьць з пачынаньнямі беларускіх рэвалюцыянераў, іх польскія калегі аднак не ўтаілі сваіх засьцярогаў, абумоўленых, на іх думку, ніклым узроўнем самасьведомасьці беларускага людю, а значыць, малаверагоднасьцю яго нацыянальнага самавызначэньня: «Widoki sik przetworzenia sik tego ludu w narodowońж s№ przynajmniej przy dzisejszych stosunkach politycznych bardzo maie» (Przedświt, 1903, 1903, nr.2. S.55).

Урэшце нігілістычнае стаўленьне да нацыятворчага патэнцыялу беларусаў было па тым часе зьявай звычайнай, наколькі самі яны, тубыльцыц Северо-Западнаго Края або «kresyw wshodnich» (з якога боку глядзелася) адчувальных падставаў для іншага, аптымістычнага меркаваньня амаль не давалі. Хаця і пачыналі паволі аспрэчваць беспадстаўнасьць вердыктаў адносна сваёй цямоты, гістарычнае непрацаздольнасьці. Як гэта, прыкладам, учыніў згаданы ўжо

І.Луцкевіч артыкулам «Нібы памерлая Беларусь», зьмешчаным годам пазьней у аўстрыйскім часопісе «Рутэнішэ рэвю»⁶.

Неўзабаве гэтая, быццам сканалая краіна, дакладней занядбаная ўскраіна Расійскае імперыі вуснамі свайго пасланца годна й рашуча адзавецца перад белым сьветам:

І кожны, хто мяне спытае,
Пачуе толькі адзін крык,
Хоць мною кожны пагарджае,
Я буду жыць – бо я мужык!

Мужык. 1905 (1, 52).

Так, гэта Купала. Чыё накіпелае, лірычна-выбуховае «я» са старонак газеты «Северо-Западный край» азначала куды штось большае, эпічнае, чым проста паэтычны твор, узнаны чытачамі і крытыкай за класічны, хрэстаматычны шэдэўр. Вуснамі паэта азвалася, урэшце, сама Беларусь: так, сялянская (каля 90% насельніцтва), прыгаламошана-«мужыцкая», прыгнечаная й прыніжаная «сильными мира сего». Але ж – наколькі ўпартая, трывушчая, па-рыцарску гордая, нязломная ў сваёй чалавечай і нацыянальнай існасьці. Натуральна, і шляхецкія гены ў радаслоўнай нашага аўтара, сына дробнага засьцяцкавага арандатара, адыгралі не апошнюю ролю, каб слова беларускае дасюль сыціпла прыцішанае, просьценькае, як сялянская сьвітка, аднатоньне, як пастухова дудка – загучэла новымі магутнымі рэгістрамі. Каб, галоўнае, Беларусь – дасюль аб'ект больш-менш удалых, нярэдка тэндэнцыйных этнаграфічных зацікаўленьняў – пачулася сьвядомым удзельнікам-суб'ектам гістарычнага разьвіцьця, гаспадаром свайго ўласнага лёсу. І хаця вядучая роля ў падобных зрухах найчасьцей адводзіцца палітычным партыям, сацыяльным узрушэньням, навукова-прасьветнай, асабліва гістарычнай думцы, не памяншайма аднак ролі мастацтва – паэтаў і паэзіі: сіла, абсяжнасьць іх уздзеяньня на сэрцы і розум людзей даведзена многімі вякамі і найвялікшымі набыткамі сусьветнай культуры⁷.

Вось гэты беларуска-сьцьвярджалы націск у Купалавым «Мужыку», наступных вершах «Жалейкі» («Я мужык-беларус», «А хто там ідзе..?», «Над сваёй айчызнай», «Беларускай выдавецкай суполцы», «Гэта крык, што жыве Беларусь») азначаў карэнна новую якасьць у нацыянальным літаратурным працэсе, а менавіта завяршэньне пераходу з «этнаграфічнай» ва ўласна літаратурную фазу, а для ўсяго беларускага народу, паводле трапнай заўвагі тагачаснага крытыка, – пераход з аб'екта фалькларыстычнага вывучэньня ў суб'ект нацыянальнага самапазнаньня⁸. Якаснага павароту дазнае й само нацыянальнае самаўсьведамленьне, паконваючы ў сабе ранейшую нерасчлененасьць, невыразнасьць этнасамахарактарыстык беларуса («рускі», «паляк», «літвін», «тутэйшы») адназначным акцэнтаваньнем яго ўласна беларускае тоеснасьці. Не выпадкова, што і Купалаў вокліч «Жыве Беларусь!» адразу падхопліваецца ў грамадстве, натрывала зарубцаваўшыся ў народнай сьвядомасьці. Стаючыся праявай глыбокага патрыятызму, а нават беларускага нацыяналізму, разумеючы пад гэтым паняткам абаронча-пратэстнае пачуцьцё ўцісканае й абражаемае нацыі⁹. У дадзеным нацыяналістычным сэнсе Купала ўспрымаецца намі ня толькі, ня проста творцам панарамнага вобраза беларускае нацыі, але – нацыі палітычнае, дзяржаўнае, здатнай менавіта ў такой іпастасі забяспечыць сабе вольнае, незалежнае разьвіцьцё, зрынуць з сваіх плячэй пракавечны молах асіміляцыі і падкаланіяльнага мадзеньня. Мабыць меў рацыю крытык, акрэсьліўшы паэзію Купалы як «вышэйшую ступень вызваленскага нацыяналізму», хоць памылкова адносіў гэтую ў ім якасьць на творы выключна пасьлярэвалюцыйнага перыяду, успрымаючы папярэднія ўсяго толькі механічным працягам Багушэвічавае стылістыкі¹⁰. Чаму рашуча пярэчаць і адзнача-

ня вышэй «Мужык», «Гэта крык, што жыве Беларусь» і многія іншыя ранейшыя творы паэта, пра якія гаворка наперадзе.

«Ідэалогія адраджэння ёсьць галоўнай прыкметай усяе паззіі песьняра» – канцэптуальная выснова М. Гарэцкага адносна творчае асабовасьці свайго духоўнага настаўніка¹¹. Яскравую ідэалагічнасьць Купалы-пісьменьніка падкрэсьліваў і гісторык М. Доўнар-Запольскі¹². Не перабольшвае, лічым, і сучасны дасьледчык, успрымаючы Купалу своеасаблівым творцам тэарэтычнае мадэлі нацыянальнага разьвіцьця¹³. Хаця ў наш час з боку некаторых высокаінтэлектуальных літаратараў здараюцца процілеглыя, не бяз ценю паблажлівасьці, меркаваньні: Купала не стварыў беларускае ідэалагічнае тэорыі, што, маўляў, для паэта-самавука, пазбаўленага належнае адукаванасьці, цалкам зразумела¹⁴.

Такому нечаканаму ў купалазнаўстве, дзесьці прэтэнцыёзнаму сьцьверджаньню запырэчыў даволі пераканаўча літаратуразнаўца, засьцярогшы ад блытаньня аб'ектыўна розных відаў творчае самарэалізацыі – паэта і прафэсійнага ідэолага і адначасна адцёміўшы сутнасьць Купалавага пакліканьня: «Ён больш, чым ідэолаг, ён прарок нацыянальнага адраджэння!»¹⁵. Прабочым, як бачым, аказалася і паўтараемае сягоньня выказваньне Антона Луцкевіча, аднаго з першых, праніклівейшых купалазнаўцаў¹⁶. Адносна ж адукаванасьці Паэта пераканальней ад фармальнага сьведчаньняў (хоць і тых у Купалы не бракуе) гавораць яго творы, саборніцтва з якімі не пад сілу многім дыпламаваным парнасьнікам разам узятым.

Аднак і ў трывіяльным пытаньні Купалавай адукацыйнасьці, даўно асьветленым яго біёграфамі, адна дэталю заслугувае павышанае ўвагі. Гэта – працяглая творчая лучнасьць паэта з Браніславам Эпімах-Шыпілам, супрацоўнікам бібліятэкі Пецярбургскага універсітэту, рознабаковым гуманітарыем, прызнаным у студэнцкім і навуковым асяроддзі эрудытам-паліглотам, нарэшце ўладальнікам унікальнае беларусазнаўчае бібліятэкі, з якой шчодро карыстаў аўтар «Гусляра», «Шляхам» жыцьця», «Паўлінкі» цягам свайго амаль чатырохгадовага кватараваньня ў Шыпілы. Відавочна, абок багатых самаадукацыйных універсітэтаў «Шыпілаўскі» адыграў не апошнюю ролю ў Купалавым ідэйна-нацыянальным, інтэлектуальным узмужненьні, у фармаваньні культуры гістарычнага мысьленьня нашага паэта. Ня лішне згадаць, дарэчы: у яго асабістым кнігазборы, фармаваным з менш чым сьціплых, выпадковых заробкаў, знаходзілася рэдкае выданьне Статуту Вялікага княства Літоўскага 1588 году, аб страце якога паэт выжальваўся ў адным з лістоў да свайго пецярбургскага мецэната і дарадчыка (9, кн. 1, 248).

Нешта значыць для нас і самаатэстацыя песьняра на старонках расейскае газеты «Новая Русь» (1909 г.) у сувязі з публікацыяй яго вершаў пад партрэтаў... Ф. Багушэвіча, там аўтар «З песьні беларускага мужыка» выступае прадстаўніком «краіны, у якой ідзе цяжкая непамерная барацьба за сваю нацыянальную і культурную незалежнасьць» /8, 12/. Перакананым і паслядоўным змагаром-незалежнікам выступае Купала ў многіх сваіх творах з іх дзяржаватворчымі праблемамі, над імі і засяродзімся: 1. Дзяржаўніцкая рэканструкцыя мінулага Беларусі; 2. Ідэя-вобраз пасаду, уладара; 3. Паэт і савецкая Беларусь.

1. Янку Купалу можна назваць першым беларускім гісторыкам з увагі на яго глыбокае перажываньне й пераасэнсаваньне шматвяковай мінуўшчыны свайго народу. Але гісторыкам ня ў сэнсе паказу логікі й храналогіі мінулага (у гэтай ролі пасьпяхова выступаў Купалаў сучасьнік, пабрацім па «Нашай Ніве» Вацлаў Ластоўскі), а найперш – праз вострае экспрэсіўнае адчуваньне драматычных

калізіяў гісторыі, яе ірацыянальна-сакральнай «прысутнасці» у сучасным жыцці. Больш за тое, сама панылая несущешная цяпершчына выклікае й скіроўвае рамантычную фантазію пазта ў мінулае, пакліканае паказаць стоеную ў ім непарыўнасьць гістарычнае традыцыі, прадказаць дзеятворчую, больш сьветлую персьпектыву. Тым болей, калі само мінулае не пазбаўлена гераічных старонак, пісаных продкамі – старонак няхай прызабытых, аднак жа здатных варухнуць, праясьніць чалавечую памяць, узбудзіць у сьвядомасьці вольналюбівых парываньні: «Пакратай мінуўшчыны попел, / Што ў казках не кінула жыць; / Сягоняшні дзень паймі добра, / Што ўсьлед нашай долі бяжыць» (2, 126). Гарачы й пякучы гэты попел, ад варушэньня якога й нараджаюцца пад пяром Першамайстра вострыя тэзы-антытэзы гістарычнага працэса, а з імі – бінарныя апазіцыі нацыянальнага лёсу Беларусі: слава-няслава, веліч-заняпад, вольнасьць-панявольненьне, гаспадараваньне ў сваёй краіне – халопскае марненьне пад «чужацкай апекай» і г.д. Параўнаем:

Пад магіл навалай
Дрэмле Русь, Літва.
За той тае з хвалай
Легла галава.
Не гудзе ў павеце
Голас вечавы,
Не шукаюць князі
Славы і бітвы.

.....
Войска Усяслава
Не ідзе ў паход
За той бой крывавы,
За свой край, народ.

.....
Баіць, гнучы шы,
Паднявольны люд:
Мы ў сваім чужыя, –
Край забраны тут.

З мінуўшых дзён. 1909 (1, 93).

Слаўны Гедымін,
Князь Літвы – літвін
У гэтым жыў дамку,
Жыў з дружынаю.
Горда мур глядзеў
На зямлю, як леў,
Не адной бітвы
Тут сыны Літвы
Былі сьведкамі.
Сышоў век, другі
І князі, багі...
Уцяклі з зямлі.
І пайшлі дзянькі
Не такоўскія.
Як катух ля кур,
Дрэмле пусты мур,
Цэгла валіцца ...

Замкавая гара. 1910 (2, 199).

Я казак – не казак,
Знаў, як волю любіць.

.....
Што кароны пікой
І пасады ўстрасаў,

А законы крывёй
Самаўладцам пісаў!
Я казак – не казак. 1911 (3, 44).

Так сьпіш, так жывеш мімаходам
Мой край, як сьцяпная магіла,
З сваім незавідным народам,
З патухшай і славай, і сілай
Мой край. 1910 (2,133) .

Панам быў дома і вольным за домам
Мой патаптаны сягонья народ
.....
З вольнай дружынаю князь на пасадзе
Вольнаму люду законы пісаў..
Людзі чужыя змагаюць мне грудзі,
З новым парадкам, з адменным жыцьцём,-
Роднага краю тутэйшыя людзі
Ў скуру чужацкую лезуць жыўцом
.....
Так грамадзяне свабоднага краю
Ёрмы ўздзелі, у рабства пайшлі,
Прадзедаў слава лазой зарастае,
Памяць мінуўшчыны дрэмле ў зямлі.
Над Нёманам, 1911 (3,12)

Глядзіце, прадзедавы косьці
Ў зямлю калісь за вас ляглі
А вы, як збэшчаныя госьці
Пракляцьцем сталі той зямлі
Прарок. 1912 (3, 83)

І многа лет цешыўся, у радасьці цьвіў
І ў долі, і ў волі без меры
Аж покуль ён песьні сваёй не ўгнавіў
І сьветлай не здрадзіў ён веры.
За ласья словы, за золата звон
Чужацкай шукаць стаў апекі;
Чужынцы запрэглі народ у прыгон,
А песню аддалі на здзекі.
Казка аб песьні. 1913 (3,183)

Ты жыў, ты панаваў у краі родным,
Сьцярог ад чужака й законы ўкладаў,
Звон вечавы сход склікваў народны,
І сход аб шчасьці Бацькаўшчыны дбаў
.....
Сягонья ўсё сьпіць і зарастае зельлем
Ў ярме сагнулі людзі плечы ў крук.
Свайму народу. 1918 (4, 30)

Як відаць з разгорнутых вышэй прыкладаў, вельмі-вельмі незаўздросны сучасны вобраз суродзічаў паэта, не раўнуючы іхнім продкам. Малюнак варты жалю і спагады. Аднак паэт не схільны прытаківаць, спачуваць гэтаму жалю-годнаму становішчу. Так, ён сьвядомы зьнешніх прычынаў палітычнага й культурнага заняпаду краіны, на яго думку, абумоўленых неспрыяльнымі геапалітычнымі абставінамі Беларусі – спаконвечнага абшара ўзаемпроціборства Усходу й Захаду, у прыватнасьці Расіі і Польшчы, Масквы і Варшавы, а таксама супраціўляльнае кволасьці беларускага духу адстаяць у гэтых крытычных варунках уласную незалежнасьць, нацыянальную тоеснасьць¹⁷. І ўсё ж сутнасьць, уз-

моцнены, да жорсткасьці, пафас Купалавых рэмінісэнцыяў прошласьць-сучаснасьць сканцэнтраваны на нутраных, уласна беларускіх прычынах і пасьледках, на тых духазабойчых хворасьцях у нацыянальным арганізме, якія можна назваць нутраным нявольніцтвам і якія вядомы гісторык адносна другога народу акрэсьліў як «духоўнае халопства»¹⁸.

Вось па гэтай халопска-жабрачай пухліне на целе народным рашуча, бы хірургічным скальпелем, сячэ бязьлітаснае і гаючае Купалава слова: «Вам, пакорным рабам не вясны, / Рукі накрыв зламаўшы чакаць» (3,69); «На батракі здаліся ўнукі / На вольнай прадзедаў зямлі. / Пайшлі ў няволю без прынукі / Як па вярвачцы пайшлі» (6.113); «Як чэзьнеш ты, няшчасны беларусе / І рабства вечнае ўхваляеш пад вакном» (3,201).

З тае ж нявольніцкае прыцярпеласьці зраджаецца і халопскае адрачэнства, калі гадаванцы свае зямлі, збыўшыся гонару і слаўных традыцыяў продкаў, стаюцца сьвядомымі прыгнятальнікамі сваіх суродзічаў, зацятымі валанцёрамі накінутых іншаземцамі палітычных парадкаў і культурных каштоўнасьцяў, ганарачыся сваімі ўласнымі. З гэтага гледзішча зьява нацыянальнага рэнегацтва разглядаецца антрапалагамі як вынік навязанага абарыгенам іх прыгнятальнікамі самапрыніжальнага ўяўленьня аб саміх сябе – нібы аб народзе гістарычна недаразьвітым, бездапаможным, значыць, непазьбежна асуджаным на апеку мацнейшага суседа або «старэйшага брата». Падобны комплекс нацыянальнай непаўнавартасьці падсілкоўваецца занядаваньнем і ўшчамленьнем роднае мовы, культуры як чагосьці другаснага. Адносна гэтага трупнага явішча, іначай культуртэгерства, амерыканскі дасьледчык украінскага паходжаньня А.Грабовіч заўважае: «Засвойваючы сістэму каштоўнасьцяў каланізатараў, каланізуемае грамадства пачынае ўсё вастрэй канфліктаваць з самім сабой. Абарыген пачынае ненавідзець сябе і тым самым паглыбляе ўласную мізэрнасьць і падначаленасьць. У выніку падначаленая група (у «беларускім» выпадку абсалютная большасьць карэннага насельніцтва – А.К.) на сваёй уласнай зямлі ператвараецца ў пагарджаную меншасьць»¹⁹.

На пачатку ХХ стагоддзя, па меры ўзмацненьня нацыянальна-адраджэнскае плыні ў Беларусі, менавіта з гэтага асяроддзя мясцовых рэнегатаў, «образованцев» (тэрмін А.Салжаніцына) і рэкрутаваліся найбольш непрымірымыя апаненты Беларускай мовы, зацятая праціўнікі разьвіцьця беларускай літаратурнай мовы, пашырэння ўласна беларускай самасьвядомасьці, прыбітай тлустым слоём афіцыйнае ідэалогіі «западнарусизма» (аб'яднаны «Белорусское общество», «Крестыянин», газеты «Виленский вестник», «Северо-западная жизнь», «Украины России» ды інш.), усяляк педалюючы сваё «белорусское происхождение», «истинно русский» патрыятызм. Катэгарычных блюзьнерскіх выпاداў супраць нацыянальнага адраджэння з боку ваяўнічых «тоже белорусов» не зьлічыць. Для прыкладу: «Местной белорусской интеллигенции необходимо не выделять себя из состава русской интеллигенции вообще, так как кроме местного рождения ничего больше белорусского нет: одно отечество, один язык, одна культура, одно прошлое, одно будущее»²⁰. У другім выпадку зусім бесцырымона, правакацыйна, з перавіраньнем імёнаў айчынных пісьменьнікаў: «Несмотря на свое белорусское происхождение, я не понимаю весьма многих белорусских слов в «белорусских» книгах, написанных разными Цйотками, Янками Неслуховскими, Мацэямі Бурачкамі, Пранцишкам Богушевичем и другими самоназванными «песьнерами белорусскими». На завяршэньне – аблудная выснова з прысмакам звыклага палітданосу на дзейнасьць беларускіх газетаў, выдавецкіх таварыстваў, створаных, маўляў у падрыўных мэтах: «Итак, вполне очевидно, что нужды в особом книжном и письменном языке для белорусов нет. Если он нужен, то только Белору-

соманам (у другім выпадку «белоляхам» – А.К.) с целью обособить белорусский народ от остальной русской семьи, чтобы легче было полонизировать его»²¹.

Не спыняліся аракулы-«единонеделимщики» і перад персанальнымі ўшчываньнямі беларускіх творцаў, мецячы свае выпадкі ў галоўнае апірышча, сьвятая сьвятых нацыянальна-адраджэнскага руху – у беларускую мову, надзейнейшую заруку трывучасьці беларускай супольнасьці як такой: «Если бы Янка Купала не давал «Нашей Ниве» своих стихотворений в переделку (г. зн. пісаў па-руску – А.К), то, естественно, он внес бы некоторую ценность в русское дело... «Наша Нива» истинно тормозит развитие белорусской народности и таким образом ведет за собой часть русского народа не вперед, а назад»²². Ускраінных заўзятараў «рускае справы» у Беларусі не пакідалі без падмогі іх ідэйныя хаўруснікі з імперскае метраполіі, асьцерагаючы грамадскасьць перад каварствам нібыта «польскіх дзеячоў», наважаных, маўляў, праз стварэньне самастойнай беларускай літаратуры «отколоть белорусов от общерусского ствола, подобно тому, как они сделали это с украинцами»²³.

Трэба заўважыць, што падобныя выпадкі, толькі з адваротным знакам, супраць беларускага руху здараліся, хоць значна радзей, і з «заходняга», польскага боку, асабліва з асяроддзя мясцовых нацыянальных дэмакратаў (перыёдыкі «Кур'ер віленьскі», «Газета цодзенна»), якія па-свойму адмаўлялі беларусам у гістарычна-этнічнай адметнасьці, а факт іх нацыянальнага адраджэньня трактавалі як штучны, надуманы і скіраваны супраць польскіх інтарэсаў у краі²⁴.

Пры непрыхільным, ня раз варожым стаўленьні «ўсходніх» і «заходніх» крытыкаў да беларускага пытаньня Купала мусіў спрачацца, бараніцца на абодва бакі, цьвёрда даводзячы гістарычныя й маральныя правы свайго народу на самастойнае, без прымусяга апякунства звонку, разьвіцьцё (вершы «Хаўруснікам», «Чужым», «Па просту», «Кажух і вата», «Сваякі»). Спалучаючы ў палеміцы з «ворагамі беларушчыны» мастацкі вобраз і дакладна адраснае слова публіцыста. Паказальны ў гэтых адносінах артыкул «А ўсё ж такі мы жывём», зьмешчаны ў «Нашай Ниве» 10 ліпеня 1914 году, якую к таму часу ўзначальваў сам паэт. З горыччу іранізуючы над рахманай прыцярпеласьцю суродзічаў да няпрошаных «апекуноў» Беларусі з боку польскага «stanu posiadania», так і «істинных» расейцаў, аўтар выпаведвае суворую, пад той час неаспрэчную праўду: «І вось між гэтымі двума «культурнымі» народамі ідзе ганебны торг – над няшчасным, абняволеным беларусам. Забываюцца і братняыя міласьць, і суседская згода, і роўная воля. (...) Душылі палякі, сягоньня душаць і польскія, і расейскія нацыяналісты, ведучы між сабой нікчэмны спор за славянскую душу беларуса, але ўсё гэта мела і будзе мець свой канец». Рух гісторыі неабарачальны. Будзіцца да сьвядомага жыцьця затурканы нявольнік, працірае, узьнімаючы к сонцу, закарэлыя ад векавечнае лухты вочы. Практычныя вынікі распачатае на беларускай ніве самаўсьведамленчае працы ўпаўнаважваюць і аўтара артыкула да аптымістычнае высновы: «Калі зірнем мы на тое, што за некалькі год зроблена беларусамі над падняцьцем свайго нацыянальнага багацтва, то адно душа можа радавацца. У некалькі год мы зрабілі тое, што ў палякаў і расейцаў рабілася чуць не цэлымі сталецьцямі. Выходзіць у сьвет колькі беларускіх газет, друкуюцца кожны год дзесяткі кніжак розных названьняў, закладаюцца беларускія выдавецкія суполкі, кнігарні і т.п. І ўсё гэта робіць сам народ ці сваёй шчырай працай для Бацькаўшчыны, ці сваімі запрацаванымі капейкамі, аддаванымі на беларускія газеты, кніжкі. Мы не знаём ні казённых падачак, ні купленых працаўнікоў. Працуем для ідэі і будзем сабе лепшае, новае жыцьцё (...) Дык працуйма ж і далей! Не будзе нам страшны гэты паганы над намі торг нашых нязваных і насланых апекуноў.

Ужо цяпер мы можам сказаць ім, як калісь сказаў Капернік аб зямлі: «А ўсё ж такі яна рухаецца!», т.е. а ўсё ж такі мы жывём і будзем жыць!» (8, 41-42).

Неадымную, абвостраную ў Купалавай думцы праблему «сваіх і чужых», а ў ёй праблему «сваіх чужынцаў» пісьменьнік яшчэ выразней, канструктыўней сфармулюе пазьней, у 1920 годзе, на ўрачыстасьці з аказіі 15-х угодкаў яго літаратурнай працы: «На беларускай зямлі было і цяпер ёсьць шмат фальшывых прарокаў, шмат рэнегацкіх душ, што за лыжку поснай поліўкі з чужой місці запрадаюць сябе і свой народ у рабства чужынцам. Але гэтага няма чаго баяцца. (...) Перуновым голасам будзем гаварыць з суседзямі сваімі, бліскавічнымі літарамі будзем упісваць сваю гісторыю ў векавечную кнігу гісторыі народаў. (...) Змагайся і стань вольным, Беларускі Народ!» (8, 93-94).

У літаратуразнаўстве пануе меркаваньне аб проціборным характары патрыятычнага пачуцьця кожнага сапраўднага паэта, заснаваным на антыноміі любові-ненавісьці²⁵. На ўхваленні, з аднаго боку, моцных, шляхетных якасьцяў у народзе, а з другога: на выкрыцьці – разбурэньні ўсяго наноснага, адмоўнага, на неабходнасьці сціраць «случайныя черты» /А.Блок/, дзеля эстэтычнае прываблівасьці, гарманійнасьці агульнага вобразу. Яскравай ілюстрацыяй гэтае дыхтаміі сьцьверджаньне-адмаўленьне служаць многія творы ангельца Байрана, немца Гейнэ, рускага Някрасава, украінца Шэўчэнкі, палякаў Норвіда і Высьпянскага. Лагічным працягам згаданага рада выступае і беларус Купала, чьё замілаваньне роднай краінай выпрабавана, загартавана на пякучым, спапяляючым усё наноснае, агні яго паззіі, публіцыстыкі.

Надзвычай адчувальны гэты паэтычна-ачышчальны напал у паэме «На Куцьцю», на сімвалічна разгорнутым палатне якой выказана ідэя беларускай дзяржаўнасьці, экспрэсіўнымі сродкамі рамантызаванае сімвалікі завостраная праблема духоўнага й палітычнага абнаўленьня заняпалага, магутнага ў мінулым народу. Вуснамі міфалагізаванага князя – выразьніка нацыянальнага валадарства, прадказальніка лепшае долі зьняможаным у няволі супляменьнікам:

Не ўмруць, не ўмруць ужо яны,
Раз хочучь сонца, славы, песьні;
Заб'юць ім зычныя званы
Прабудным званам напрудвесьні.
Сваёй забранай старане,
Скаванай мучаніцы-княжне,
Ўзьнясуць пасад на кургане
На панаваньне недасяжне (6, 70).

Ранейшая савецкая крытыка, а часткова, па інерцыі, і сучасная, мела, мае немалыя копаты з тлумачэньнем шматслойнага, па сутнасьці невычэрпнага сэнсу гэтага і другіх падобных сімвалічных твораў Купалы, змоўчваючы стрыжнявую ў іх ідэю, дзяржавасьцьвярдзальны пафас. У БССР, дзяржаўная радаслоўная якой адлічвалася выключна ад усталеньня на Беларусі савецкае ўлады, ужо сам напамін, а тым болей падкрэсьленая апеляцыя да даўніх валадарніцкіх традыцый краіны кваліфікаваўся чысьцейшай выдумкай, калі не данінай буржуазнаму нацыяналізму. І Купалава акцэнтаваньне дзяржаўніцкага вобліку старадаўняе Беларусі (перыяды Полацкага княжаньня, Вялікага княства Літоўскага) звычайна прадстаўлялася вынікам мастацкае міфалагізацыі, ідэалізацыі, маўляў, пазбаўленых канкрэтных гістарычных рэаліяў. У ахвяру партыйна-класаваму, сацыялагізаванаму пурытанізму прыносілася нацыянальна-дзяржаўная сутнасьць, пераемнасьць гістарычнага разьвіцьця Беларусі²⁶.

А між тым гаворка магла б і павінна ісьці рэчышчам не процістаўленьня, але ўзаемадапаўняльнасьці навуковай і мастацкай трактовак гісторыі, узаемазалеж-

насьці абедзьвюх формаў пазнаньня: гістарычнага факту і мастацкага сімвалу, гісторыяграфіі і гісторыясофіі, або «метагісторыі» (выраз канадскага гісторыка Ф.Андэрхілла). Інакш – універсальнага спосабу «праніклівасьці й празарлівасьці»²⁷.

Якраз гэты гісторыясафічны падыход да праблемы бачыцца нам найбольш прыймальным і адпаведным у распазнаньні семантычнага напаўненьня Купалавых вобразаў-сімвалаў, зроджаных з рамантычна-экспрэсіўнага перажываньня нацыянальнае гісторыі, менавіта як гісторыі трагічнага разлому, з пераадоленьня якога і ствараецца праекцыя лепшае будучыні, што складае «сутнасьць ідэалогіі нацыянальна-адраджэнскага руху»²⁸. У іх ліку – вобразы Долі, Крыўды, Грамады, Забранага краю, Кургана і, у прыватнасьці, *Пасада*. Той апошні ласьне і ўвасабляе сабой найбольш актыўнае, канцэнтраванае перастварэньне Паэтам трагічнасьці гістарычнага быцьця ў жыцьцёсьцьвярдзальную перспектыву народнага руху. Запынімся над гэтым вобразам.

2. У самы раз адцеміць, што само паняцьце пасаду ў дзяржаўніцкім значэньні сьягае сваімі вытокамі да старабеларускага пісьменства. У гэткім акурат разуменьні яно зафіксаванае «Беларуска-расейскім слоўнікам» Я.Станкевіча²⁹: **пасада** 1. престол, трон манарха. Хаця існуе і другое, вузейшае тлумачэньне, зьвязанае з народнай традыцыяй вясельнага абраду: месца на куце для маладой, што таксама адлюстравана ў слоўніках. Прыкладам, у Насовіча: «Благословице молодзицу на посадь посадзици. Таточка мой, мамочка моя, благословице мене на посадь сесци, на Божжее место, подь вышшим вокномъ, подь Божимъ крыломъ»³⁰.

Купала спалучае абодва ўзаемапранікальныя значэньні, літаратурна-пісьмовае і народнае міфа-паэтычнае, у залежнасьці ад тэматычнае скіраванасьці твору. Аднак для мастацкае экіпіроўкі ідэі дзяржаўнасьці паэт найперш і найчасьцей паслугоўваецца першым, так бы мовячы, палітычным варыянтам:

«А калі ж нам прыдуць весьці, / Што пара ўсім засесьці / На пачэсным на пасадзе, / Ў роўнай долі, ў роўным радзе» (7, 106); «На сьвет цэлы гатоў твой прыгон апеці / І ўзьняць пасада на магільнішчах тваіх» (3, 80); «На пасадным месцы селі б / Права і закон» (3, 40); «Новы ўзьнесьць пасада / Сьмела ў бітву йдзе нясьмелы / Ў бой за лепшы час» (4, 33).

З тэмай пасаду перагукваецца матыў валадарства (гаспадараваньня), валадара (гаспадара) – у якасьці неадымнага складніка дзяржаватворчае думкі Купалы. Зноў жа голас Маладой Беларусі – выклік цемры, прыгнёту, зьневажаньню: «Сьвету цэламу лжывыя вочы пратру, / Што ўладарка я тут, не ўмярла і не ўмру» (2, 47). Сьледам – рашучы купалаўскі заклік: «Гаспадары мы ў сябе, а не госьці, / Час к панаваньню нам сьлед церабіць!» (3, 83).

Як вынікае з цытаваных прыкладаў – іх можна доўжыць – ідэя валадарнага пасаду была для Купалы не нейкім эпизадным, прамінальным вобразам, або мастацкай дэталлю, але ўстойлівым контрапунктным сімвалам яго паэтычнага і палітычнага сьветагляду. Ідэі, здатнай з сімвалічнай ўмоўнасьці пераўвасабляцца ў жывую намацвальную плоць у новых, рэальных умовах практычнага зьдзяйсненьня ідэалу. Пачаткам такога зьдзяйсненьня стала спроба нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэньня Беларусі ў 1917-1920 гадах, праз той самы Усенародны сход (Усебеларускі зьезд у сьнежні 1917), мастацкую версію якога прапламаваў Купала ў драме «Раскіданае гняздо», пазьней ў вершах «На сход!», «Час». Спроба, як вядома, перакрэсьленая супраціўным стаўленьнем да гэтага самавызначэньня абодвух суседзяў Беларусі – бальшавіцкае Расіі, а сьледам адноўленае польскае дзяржавы.

Для прадстаўнікоў першага з іх, узурпатары ўлады на беларускім абшары, у выніку Кастрычніцкага перавароту, творцаў так званай “Западной области” і “Западной коммуны”, Беларусь як самабытная этнічная адзінка наогул не існавала³¹. Другі, у асобе Начальніка Язэпа Пілсудскага і яго атачэння хоць і прызнаваў за беларусамі пэўную гісторыка-этнічную адметнасць і нават падчас акупацыі Беларусі часткова падтрымліваў яе нацыянальна-культурны рух, аднак дзяржаўнае самасцьверджанне ў асобе Беларускай Народнай Рэспублікі таксама адрынуў³².

“Нашы суседзі нябожна паганьбілі нас” (4, 91), – распачнае абурэнне Купалы двухбаковым пасягальніцтвам, блакаваннем незалежных памкненняў узмацняецца заклікам да суродзічаў выказаць належную цвёрдасць, грамадзянскую рашучасць дзеля здзяйснення заветнае мары – вольнага гаспадарвання ў сваёй вольнай краіне:

Паўстань з народу нашага Ўладар,
Адбудаваць свой збураны пасада,
Бо твой народ забыў, хто гаспадар
І хто яго абдзёр з каронных шата.
На Ўладара жджэ Беларусь даўно.

.....
Пад беларускі сьцяг прыйдзі, Ўладар!

Паўстань. 1919 (4, 66)

Абок мастацкіх абагульненняў зьмястоўнай гісторыка-палітычнай фактурай насычаная Купалава публіцыстыка таго драматычнага, лёсавызначальнага часу – адмыслова прааналізаваная даследчыкамі³³. Артыкулы ўжо аднымі назвамі выразна сьведчаць аб палітычных поглядах, дзяржаўніцкай мэтанакіраванасці й пераканальнасці іх аўтара: “Беларускі сьцяг уваскрос!”, “Незалежнасць”, “Незалежная дзяржава і яе народы”, “Беларускае войска”, “Справа беларускага нацыянальнага гімна”, “Торжышча”, “Моладзь ідзе”. Тут, як і раней, пісьменьнік-публіцыст паўстае перад чытачом удумлівым аналітыкам мінулых і сучасных абставінаў разьвіцця свае краіны, яе няпростых адносінаў з тымі ж суседзямі, Расіяй і Польшчай – варожымі адраджэнню беларускай дзяржаўнасці, гатовымі “нашу незалежнасць утапіць ў ложцы вады сваёй незалежнасці” (8,76).

Беларусі, урэшце, не ёй адной сярод “ускраінаў” былой царскай Расіі не выпала самавызначыцца ў нацыянальна-дэмакратычным фармаце. Пэўна, заважыў на тым вельмі неспрыяльны зьбег зьнешніх, фактычна акупацыйных абставінаў. Але ня толькі. У тых крытычных умовах занадта сьціплым, слабадзейска аказаўся ўнутраны патэнцыял беларускага вызвольнага руху: нікласць адпаведнай сацыяльнай базы, самасьвядомасці, нацыянальна-праэтэстнага парывання ў самім народзе³⁴, з чым, як ужо адзначалася, ніколі не мірылася шчырая апостальская натура яго Паэта-выспаведніка. Аб гэтым сумным сумяшчэнні зьнешняга нявольніцтва і нутранае немачы – многія вострапалітычныя вершы Купалы 1918- пачатку 20-х гадоў: “Крыўда”, “Свайму народу”, “Беларускія сыны”, “Паязджане”, “На сход!”, “Пчолы”, “На біблейскія матывы”, “25.111.-1918-25.111.1920 (гадавіна-памінкі)”, “Перад будучыняй”, тарпна названыя В.Быкавым трагічнымі гімнамі беларускай нацыі³⁵. Пэўнай сінтэзай гэтай паэтычнай публіцыстыкі стаў саркастычны Купалаў верш “Ня плюй у карытца” (1922), народжаны пад уражаннем расчлянення беларускае тэрыторыі ў выніку расейска-бальшавіцкага і польскага проціборства, завершанага мірным дагаворам у Рызе, і ... дзяржаўным самасцьверджаннем Беларусі – з дужа акроеным абшарам (амаль трэцяя частка яе сучаснае тэрыторыі)³⁶:

* тут недакладнасць, – правільна: шэсць (заўвага аўтара артыкулу)

А нам чужы статут
Паднёс пяць* паведаў, –
Жыві і ўладай тут,
Ну, дзякуй за гэта!..
.....
І “польскі”, і “рускі”,
І ўсякі чорт іншы
На сказ беларускі
Плюе – не купіўшы –
Каб нам, беларусам,
І немач, і ліха..
А мы што? – пад вусам
Бармоча ціха:
Не плюй у карытца –
Прыдасца напіцца” (9, кн. 2, 8)

Тым ня менш, дзяржаўнае самавызначэнне Беларусі адбылося, хаця ў не зусім натуральным, падкалечаным выглядзе, аднак жа адбылося, дзякуючы, не ў апошнюю чаргу, яе незалежніцкім парыванням. Як і на скутак парадаксальнага зьбегу тых самых неспрыяльных вонкавых абставінаў, у прыватнасці ў выніку паражэння Чырвонае Арміі ў савецка-польскай вайне (“суд над Вісіні”)³⁷ і правалу бальшавіцкае стратэгіі на сусветную рэвалюцыю³⁷. Утварылася Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка, на дзяржаўніцкі статус якой мусілі пагадзіцца бальшавікі, хоць пераважна з тактычна-стратэгічных меркаванняў. Аднак і савецкі варыянт дзяржаўнасці ня быў для Беларусі велікадушным падарункам бальшавіцкага цэнтру. Пазітыўнае разьвязаньне беларускага пытання ў многім абумовіла прынцыпова пасьлядоўная пазіцыя беларускага крыла ў самой РКП/б/, чый нацыянальна-дзяржаўніцкі, савецкі варыянт Беларусі ўсё ж такі перакрэсьліў рэгіянальную “западно-комунную” хімеру яе зацятых апанентаў. Ня лішне пры гэтым адцеміць наступную акалічнасьць. Пачынальнікі-арганізатары БССР – Зьм. Жылуновіч (паэт Цішка Гартны), Язэп Дыла, Аляксандр Чарвякоў, Фабіян Шантыр ідэйна вырасталі з нацыянальна-адраджэнскага, “нашаніўскага” руху, ня без уплыву на іх паэтычнай, грамадска-палітычнай харызмы Янкі Купалы.

3. Ды і сам Паэт ня мог заставацца і не застаўся абыякавым да дзяржаўна-савецкага самавызначэння свае радзімы. Пры ўсім пры тым для беларусаў наставала эпоха ўласнага гаспадаравання ва ўласным ДOME – няхай і абмежаванага жорсткім наглядом усемагутнага бальшавіцкага цэнтру. Аднак прагнутая ідэя пасаду пачынала здзяйсняцца. І гэты гістарычны факт пасьля горкіх расчараванняў і сумненняў Купала ўсё ж вітае ўзнёслым словам:

Беларусь на куце
Ў хаце сваёй села, —
Чарка мёду ў руцэ,
Пазірае сьмела.

Адаючы, пад нагоду, належнае яе цягавіта-“мужычай” незьнішчальнай тры-вучасці:

Та ж яна з мужыкоў,
А як выйшла ў людзі!
Як міне больш гадкоў,
Што тады ўжо будзе?!
Безназоўнае. 1924 (6,125)

Праўда, вяселье “кароннае” ў Беларускай хаце не пазбаўленае стоеных і

яўных дысанансаў, пэўнай неадпаведнасьці настрояў нявесты, Маладой Беларусі ў вобразе “вясельніцы засмучанай” і нарачонага, “вясёлага жаніха”³⁸. Таго самага ўладна-безагляднага пралетарыя, якому прывід сусьветнага панаванья куды даражэй, істотней ад клопатаў уласнае радзімы: “Мне Бацькаўшчынай цэлы сьвет, – са скрушлівай іроніяй заўважыць Купала ў наступным творы, – Ад родных ніў я адварнуўся...” (4, 124).

Смута, неадоляная трывога будуць і надалей вярэдзіць чулае сэрца паэта, выяўляючы глыбокі псіхалагічны разлад, балючае сутыкненьне неразвязаных антыномій у яго паглядзе на акаляючую рэчаіснасьць. Дзе парасткі новае маладое руні поўняць істоту песьняра сьветлым жыцьцелюбствам, непадробленай верай у лепшае: “На чорных пажарышчах дзён мінулых / Народ сабе сам ладзіць гаспадарку. / І веру. Не прадасьць ён за чужую скварку / Ані сваёй зямлі, ані сваіх дум чужых” (4, 129). І адначасова выклікае ў ім духоўны супраціў самаўпраства новага ўладара, “раскаванага раба”, глухога да спаконвечных вольналюбівых парываньяў народу: “Дакуль іх будзе панаваньне. / А рабства нашае трываць / І адымаць у нас прыстане / І пути вечныя каваць?” (4, 131). Падобны глыбозны перапад паміж адраджэнскім ідэалам і фактычнымі абставінамі яго здзяйсненьня ня менш балюча перажыў і Якуб Колас: “Кавалі другія, а ланцуг той самы...” (зб. “Водгульце”, 1922).

У сьвятле ўсяго сказанага некалькі рытарычным уяўляецца нам пытаньне пра адносіны Купала да савецкай рэчаіснасьці. Сутнасьць праблемы мабыць ня ў тым, прымаў ці не прымаў паэт новую рэальнасьць, быў ці ня быў ён унутраным эмігрантам і закладнікам пануючага ладу³⁹. Пэўна ў грамадзянскай лірыцы паэта 20-х гадоў, сугучнай з аб’ектыўнымі сацыяльна-палітычнымі, культурнымі пераўтварэньнямі ў краіне, выразна праглядаюць “ня чыста бальшавіцкія, а нацыянал-камуністычныя (правільней было б нацыянальна-дэмакратычныя – А.К.) адценьні”⁴⁰. Галоўнае ў чымсьці іншым. Усенародна ўганараваны песьняр быў і застаўся са сваім народам, дзелячы з ім і лепшыя набыткі, спадзяваньні і пакутлівыя расчараваньні, непазьбежныя ў драматычную эпоху сацыяльных, маральных канфліктаў і ўзрушэньняў. І ў савецкіх умовах ня быў ён самотным у сваім творчым і асабістым перажываньні беларускага лёсу. Трымаў цесную непасрэдную лучнасьць з грамадскасьцю, уключна з віднымі прадстаўнікамі афіцыйнае улады – Я.Адамовічам, А.Чарвяковым, Ус.Ігнатоўскім, М.Галадзедам, А.Баліцкім, С.Некрашэвічам, Д.Прышчэпавым, ня кажучы пра былых дзеячоў БНР – Я.Лёсіка, В.Ластоўскага, А.Смоліча, А.Цьвікевіча, якія на культурнай і навуковай дзялянках сьведома супрацоўнічалі з савецкай уладай у інтарэсах агульнага Беларускага Дому і якія з Купалам падтрымлівалі як найбліжэйшую службовую і таварыскую сувязь.

Так, Купала прыняў савецкі лад, перажыўшы перад тым немалы крызісны надлом, паколькі яго разуменьне карэнных пераўтварэньняў у грамадстве разыходзілася з барыкадна-разбуральнай ідэалогіяй бальшавізму, з “радасьцю нажа”⁴¹. Аднак паэт вітаў дзяржаўна-рэспубліканскае самасьцьверджаньне сваёй краіны ў складзе многанацыянальнага СССР. І ўсё ж прымаючы відавочныя пазітывы новай рэальнасьці яго ўражальная натура рашуча працівілася, бунтавала супраць усялякага палітыка-ідэалагічнага дыктату, маральнага блюзьнерства партыйна-адміністрацыйнае сістэмы, асабліва калі яе практычныя дзеянні відавочна супярэчылі натуральнай хадзе беларускага жыцьця, інтарэсам тае ж дзяржаўнасьці, роднае беларускае мовы – адвечнай закладніцы русіфікатарскае палітыкі царызму, метастазы якой станавіліся што раз нясьцёрпнымі ва ўмовах дакляраванага роўнапраўя і афіцыйнае беларусізацыі

(вершы “Царскія дары”, “Каб...”, “Адшчапенцам (Заходнім)”, “Акоў паломаных жандар”).

Да таго ж і сама сістэма даволі чуйна наглядала за Паэтам, бесцэрымонна скідваючы шлагбаум перад яго нібыта крамольнымі рэчамі. Адразу ж пасьяла надрукаваньня выдзіраецца з часопісу “Адраджэньне” цытаваны на пачатку Купалаў верш “Перад будучыняй” (1922), зачыняецца на першым жа нумары й само выданьне, разам з аднайменным выдавецкім таварыствам. У лістападзе 1926 году здымаецца з тэатральнай пастаноўкі Купалаў трагіфарс “Тутэйшыя” – дзёрскі драматургічны памфлет на акупацыйныя, уключна з бальшавіцкімі, рэаліі ў Беларусі 1918-1920 году, а найбольш – на бытавое, нацыянальна ўшчэрбнае мяшчанства тутэйшых насельнікаў, інэртных да іншаземнага засільля, як і да шляхетнага парываньня аднаго з іх (настаўнік Янка Здольнік) “душу народную выявіць у сваім “я” і сьмела сягнуць па сваё неадымнае права самім распараджацца гэтым сваім “я» (7, 289).

Ня дзіўна, Кесар ня мог даўжэй талераваць свабодалюбівы “Божественный глагол” паэта, яго незалежніцкую натуру – жывое ўвасабленьне лепшых партыятычных сілаў краіны, “сьцяг нацыянал-дэмакратызма”⁴². Раздражненьня на гэты конт не ўтаілі і аўтары Дакладу старшыні Камісіі ЦКК ВКП/б/ па выніках праверкі нацыянальнае працы ў БССР (чэрвень 1929). Працытаваўшы ў сваім дакладзе фрагмент з “Тутэйшых” чуйныя аналітыкі з Масквы (матэрыял будзе дасланы асабіста Сталіну) сфармулявалі і сваё ўласнае меркаваньне: “Таким образом, националистические поэты советский пирог кушают, но делают своё. Кроме нескольких революционных стихов... до сих пор из Я.Купалы ничего выжать не удалось, а носятся с ним, как с писаной торбой”⁴³. Сьледам – катэгарычная выснова: “Необходимо решительно прекратить слишком затянувшуюся политику заигрывания с верхушкой интеллигенции”⁴⁴. Пара адноснае дэмакратычнасьці, так звананага “нацыянальнага НЭПу” ў Беларусі завяршалася. Практычныя вынікі адыезнага “прекратить” не заставілі сябе доўга чакаць.

Ужо праз год ад спомненае праверкі, з санкцыі ЦК ВКП/б/ у рэспубліцы пачнуцца масавыя рэпрэсіі ў стасунку найбольш прыкметнай, нацыянальна дзеятворчай інтэлігенцыі і патрыятычна настроенага савецкага актыву – згодна з сцэнарам, распрацаваным у кабінетах ГПУ (справа так звананага “Саюзу вызваленьня Беларусі”). Купалу ў задуме сцэнарыстаў правакацыйнага дзейства адводзілася роля “идеяного центра нацдемократической контрреволюции”, як аб гэтым даносіў у Маскву галоўны партсаноўнік БССР, інфармууючы аб спробе самагубства паэта⁴⁵.

Трагічныя падзеі прадвызначылі далейшы, далёка незайздросны лёс Купалы. Аднак пасланьніцкае пакліканьне народнага Песьняра-мысьляра да гэтага часу зьдзейсьнілася. Разам з яго працінальна запаветным радком:

Мне сьняцца сны аб Беларусі ... (4,124).

На канве гэтага верша (О, так, я пралетар ...) А.Луцкевіч зрабіў падагульняючую выснову творчай і жыцьцёвай звалюцыі аўтара “Жалейкі”, “Шляхам жыцьця”, “Спадчыны”: “З вясковага хлопца вырас вялікі паэта – волат слова, вырас правадыр свайго народу. Ён – адбіцьцё душы свайго народу”⁴⁶. Важкае меркаваньне – сугучнае прарочаму таленту самога Творцы.

Можна сабе ўявіць, аб чым думаў, што перажываў Янка Купала, калі ў чэрвені 1941 году, напярэдадні нападзі гітлераўскае Германіі на Савецкі Саюз, перадаў былому лідэру “нашаніўства” і ўзноўленай беларускай дзяржавы (БНР), зьяволенаму ў менскай вязьніцы НКВД, цёплыя рэчы перад этапаваньнем таго ў далёкую, як аказалася, трагічна незваротную дарогу⁴⁷.

Годам пазьней гэтка ж трагічны лёс, пры іншых, зьнешне спрыяльнейшых абставінах, напаткае і нашага Паэта.

Заўвагі:

1. Бяляцкі А. Літаратура і нацыя. Менск.: Арт Гейзер, 1991; Рагойша В. Купалаўская канцэпцыя дзяржаўнасьці Беларусі // Звязда, 1992, 4, 06; Гніпамёдаў Ул. “Цяпер беларускай я песні ўладар”. Янка Купала і адраджэньне нашай дзяржаўнасьці // Беларуская думка, 1992, №2; Казьбярук Ул. Прарок нацыянальнага адраджэньня // Польшча, 1993, №10; Гаранін Л.Я. Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя. Мінск.: “Беларуская навука”, 1996; Спадчына Янкі Купалы і яго музей у сучасным асэнсаваньні. Мінск.: Беларускае выдавецтва “Хата”, 1996; Кавко А.К. Янка Купала: драма поэтычнай судыбы // Нацыя. Личность. Литература. Вып. 1. М.: “Наследие”, 1996; Жук І. Сустрэчны рух. Літаратурныя эцюды. Гродна, 1998; Янка Купала – публіцыст. Мінск.: “Беларускі кнігазбор”, 1998; Санюк Дз. Эстэтыка творчасьці Янкі Купалы. Мінск.: “Беларускі кнігазбор”, 2000; Янка Купала і праблемы беларускага самапазнаньня. Мінск.: “Беларускі кнігазбор”, 2000; Тычка Г. Янка Купала і савецкая ўлада // Польшча, 1999, №1; Янка Купала і Якуб Колас у кантэксьце славянскіх літаратур. Мінск.: “Беларуская навука”, 2003; Янка Купала і еўрапейскі літаратурны працэс. Мінск.: “Беларускі кнігазбор”, 2003; Літаратурная класіка в диалогіе культур. М.: Картгеоцентр-Геоиздат, 2003. Стымулюе пазнавальны працэс і вяртаемая на Бацькаўшчыну беларуская купалазнаўчая думка на эміграцыі (працы Ант. Адамовіча, Ст. Станкевіча, Я. Станкевіча ды інш.).

2. Купала Я. Поўны збор твораў у 9-ці тамах. Т. 4. Менск. “Мастацкая літаратура”, 1997. С. 94.

3. Каўка А. Маладая Беларусь : нацыянальная ідэя, мастацкі ідэал // Янка Купала і праблемы беларускага самапазнаньня... С.122-128.

4. Гілевіч Н. Публіцыстыка Янкі Купалы і сучаснасьць // Янка Купала – публіцыст.

5. Turonek J. Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi. Warszawa “Gryf”, 1992, S.29.

6. Polisander Heb. (Луцкевіч.І.) Das totgesagte Weissrussland // Ruthenische Revue, 1904, Erstes Oktoberheft. N19. S.533-538

7. “Зара кожнага нацыянальнага адраджэньня пачынаецца ня розумам, а сэрцам, – пісаў адзін з ідэолагаў беларускае дзяржаўнасьці, – Паэт – вось хто звычайна зьяўляецца ініцыятарам абуджэньня, вось хто адкрывае першую старонку “Новага Завета”. Роля вучонага – чародная і другаядная – яна выцякае, сьледуе за роляю паэта. // Цьвікевіч А. Аб аргумэнтах ад роздуму і аб аргумэнтах ад сэрца. –Спадчына, 1998, №1. С.25.

8. В[ладимир] С[амойло]. «Жалейка» Янкі Купалы // Минский курьер, 1908, 23.08

9. У гэтым абаронча-вызвольным сэнсье лічым слухнымі вызначэньні паняткаў нацыяналізма, нацыяналістычнага руху Э.Геллнерам (E.Gellner), Э.Сьміт (A.Smith): Геллнер. Нацыі і нацыяналізм. М.: «Прогресс», 1991.С.23; Сьміт Э. Нацыяналізм у дваццатым стагоддзі. Менск.: Беларускі Фонд Сораса, 1995. С.180

10. Адамовіч Ант. Пад нацыянальным сыцягам // Фрагмэнты філязофіі, культуралёгіі, літаратуры, 1996. С.168.

11. Гарэцкі М. Гісторыя беларускай літаратуры. Менск: «Навука і тэхніка», 1992. С.319.

12. Доўнар-Запольскі М. Гісторыя Беларусі. Менск.: «Беларуская Энцыклапедыя», 1994.С.414.

13. Кобрын М.У. Янка Купала – ідыёлаг беларускага нацыянальнага руху // Янка Купала і Якуб Колас у кантэксьце славянскіх літаратур. С.189

14. Яновіч С. Канец Купалаўскай уяве нацыі // Крыніца, 1998, №2.С.38-39.

15. Санюк Дз. Эстэтыка творчасьці Янкі Купалы. С.25.

16. Навіна Ант. [Луцкевіч А.] Янка Купала як прарок Адраджэньня. Вільня.: выданьне аўтара, 1932.

17. Падрабязней гл.: Каўка А. «Усход» і «Захад» у мастацкім сьветабачаньні Янкі Купалы // Беларусь паміж Усходам і Захадам. Беларусіка. Albaruthenica. Вып.6 Ч.ІІ. Менск. Нацыянальны навукова-асьветны цэнтр імя Ф.Скарыны, 1997. С. 184-190.

18. “Гэтае духоўнае халопства нявольніка, якога так доўга білі па твары, што не толькі выбілі ў ім усялякую чалавечую годнасьць, але й перайначылі ў паслушніка няволі і халопства, у іхняга апалагета і панегрыста”. – Грушевський М. Хто такі украінці и чога вони хочуть. Київ. 1991. С.139.

19. Цыт. Паводле: Рябчук М. Імперскі выклік, нацыянальны адказ: сутнасьць атая-

самлівання дзвюх міталёгіі // Фрагмэнты філзафії, культуралёгіі, літаратуры, 1998. С.12.

20. Н.Б.Г. Две культуры // Северо-западная жизнь, 1912, 20.XII.

21. Божелко Г. Нужен ли особый окраинный книжный белорусский язык? // Литовская Русь, 1912, 28.04.

22. Коронкевич П. Не вперед, а назад // Виленский вестник, 1913, 11.07.

23. Волков Л. "Украинство" и белорусский сепаратизм // Московские ведомости, 1912, 11.05.

24. Смалянчук А. Паміж краёвасьцю і нацыянальнасьцю. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864 – люты 1917 г. СПб.: Неўскі прасьцяг, 2004. С.345-346. Безнадзейна пэсімістычнай уяўлялася доля беларусаў як этнаграфічнага матэрыяла для Расіі і Польшчы – кансерватыўнаму польскаму гісторыку: "Białorusini pozostają nie materialem etnograficznym dla Polski, na zachodnich swych terytoriach przeobrażają się w Polaków, na Wschodzie w Moskali". - Studnicki Wi. W sprawie stosunku politycznego Polski do jej ziem wschodnich. Warszawa, 1919. S.12. Аднак жа крыху раней з таго ж польскага берага прагучэлі цалкам адрозныя ад згаданага галасы, салідарныя з беларускім адраджэнным рухам. Прыкладам: Беларусы "не павінны стаць ахвярай ні русіфікацыі, ні паланізацыі, ім належыць самавызначыцца на падставе ўласнае культуры, моўнае і традыцыйнае тоеснасьці". – Jankowski Cz. Naryd Polski i jego ojczyzna. Warszawa, 1914. S.37. Аптымістычную перспектыву за беларускім рухам сьцьвердзіў таксама званы дзеяч польскага сацыялістычнага руху, дасьледчык Балеслаў Ліманоўскі, прыязна адзначыўшы абуджэньне на Беларусі нацыянальнае самасьведомасьці. – Limanowski B. Dzieje Litwy. Warszawa, 1916. S.16. Адмысловую працу, прысьвечаную мінуламу, нацыянальна-культурнаму адраджэньню Беларусі прысьвяціў Л.Васілеўскі: Wasilewski L. Litwa i Białorus. Przeszłość – Terazniejszość – Tendencje rozwojowe. Kraków, 1912.

25. Небольсин С.А. Пушкин и европейская традиция. М.: «Наследие», 1999. С.133.

26. Прыкладам: "Мінулае, гісторыя роднага краю не давалі паэту магчымасьці зачапіцца фантазіі за якую-небудзь прасьветліну ў жыцьці селяніна" (можна думаць, што іншага, апроч "сялянскага", жыцьця ў даўняй Беларусі не існавала – А.К.). – Навуменка І.Я. Янка Купала – духоўны воблік героя. Менск.: "Навука і тэхніка", 1967. С.64. Або : "за гісторыю зачапіцца паэта ня можа: мінулае – суцэльная чорная ноч". – Тамсама. С.137. Гэты ж тэзіс аўтар паўторыць, хоць у менш катэгарычнай форме, і ў нашы дні: Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя ў чатырох тамах. Т.1.Менск.: "Беларуская навука", 1999.С.169, 170.

27. Цыт. пав.: Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Кіпв, 1991. С.179. Рускія навукоўцы на прыкладзе літаратурнага разьвіцьця свае краіны XIX – пачатку XX стагоддзя вызначаюць гісторыясофію як своеасаблівую лагічную форму ірацыянальнага заглыбленьня ў гістарычнае быцьцё чалавека, у якой не прадбачыцца дасьледваньне прычыннай сувязі падзей, абумоўленых рацыянальнымі ведамі, але "на першы план выходзіць трагічнасьць гістарычнага разьвіцьця, інтуітыўна перажываемага ў досьведзе філзафії "агульнай справы". – Лоскутов В., Семочкина М. Русская историософия: мистерия и мистика духа // Человек, бытие, культура. Переяславль-Хмельницкий. 1991. С.57.

28. Конан Ул. У пошуках страчанага раю // Польшча, 2004, №4. С.205.

29. Станкевіч Я. Беларуско-руський (Великолитовско-руський) словарь. N.Y.: Lew Sapeha. Greatlitwan (Byelorussian) Foundation. P.841

30. Насовіч І.І. Слоўнік беларускай мовы. Менск.: "Беларуская Савецкая Энцыклапедыя", 1983 (факсімільнае выд.1870 г.). С. 476-477.

31. "Мы считаем, что белорусы не являются нацией, – сьцьвярджаў на старонках газеты "Звезда" (1918, 6 окт.) В.Кнорын, адзін з лідэраў спомненай "Заходняй вобласьці", – і што те этнические особенности, которые отделяют их от остальных русских, должны быть изжиты". Альбо: "Потуги белорусской националистической интеллигенции, – далдоніў другі бальшавіцкі дзеяч "западнарусскаго" разьліва, – напасны... Пусть примут это к сведению белорусские писатели". – "Звезда".1919, 5,02

32. "Я за некаторыя значныя саступкі ў культурным разьвіцьці беларусаў, — заявіў Я.Піпсудскі ў Вільні 1 лютага 1920 г., – але палітычных саступак на карысьць беларускай хімеры рабіць не хачу" ("politycznych ustępstw na korzyść fikcji białoruskiej czynić nie chcę") – APAN. Dziariusz M.S.Kossakowskiego. T. 5/1/ S.69. Гл. таксама: Цьвікевіч А. "Візіт да Піпсудскага". Публ.: Ліпецкі Э.А., Міхнюк У.М.// Маладосьць, 1993, №1. С.229.

33. Янка Купала – публіцыст...

34. Сказаным мы аднак не схільныя паменшваць узьдзеяньне беларускага вызвольнага руху на разьвязаньне справы дзяржаўнасьці Беларусі няхай сабе ў савецкай,

усечанай мадэлі, якую некаторыя аўтары лічаць чымсьці выпадковым, не зьвязаным з уласнымі нацыянальна-вызвольнымі намаганьнямі беларускага грамадства (гл.: Радзiк Р. Беларусь і Сярэдне-Усходняя Еўропа // Быць альбо не быць сярэднеўрапейцам... Сучаснае польскае мысьленьне. Мiнск. 2000. С.334). Сапраўды, гэтых намаганьняў было замала для аптымальнага, скажам, на ўзор Літвы, Латвіі, Польшчы, дзяржаўнага самавызначэньня беларусаў. Аднак яны былі дастаткова адчувальнымі, каб іх краіна ў хiтрасплячэньні міжнародных канфліктаў такі прабілася, "прапісалася" на карце Еўропы.

35. Быкаў на свабодзе. Радыё Свабода, 2004. С.20

36. Гл.: Казлоў Л., Цiтоў А. Беларусь на сямі рубяжах. Менск.: "Беларусь", 1993. С.148 ды інш.

37. Wojna R. Wojna domowa w Rosji a Biaioruń // Polska-Biaioruń 1918-1945. Warszawa. 1994. S.40, 41; рэцэнзія А.Смаленчука на кнігу Z.Szybeki "Historia Biaiorusi 1795-2000" (Lublin, 2002) // Спадчына, 2002, №2-3. С. 299

38. Багдановiч І. Нацыянальная iдэя ў паэтычных сiмвалах 10-20-х гадоў ХХ стагоддзя // Беларусiка. Albaruthenica. Вып.22.Мiнск.: "Беларускі кнiгазбор", 2001. С.89,90.

39. Адамовiч Ант. Супрацiў саветызацыi ў савецкай лiтаратуры // У яго кн.: Творы. Нью Ёрк: Беларускі Інстытут Навукi і Мастацтва, 2003. С.141, 175 ды інш.

40. Тамсама. С.198

41. Жук І. Сустрэчны рух. С.134.

42. Нацыянальны архiў РБ, ф.60, воп.3, адз.зах.840, а.26

43. Нёман, 1993, №9. С.134

44. Тамсама. С.147.

45. Лiст першага сакратара ЦК КП/б/Б Б.Гея сакратару ЦК ВКП/б/ П.Постышаву// Платонаў Р.П. На крутым павароце. Iдэалагiчна-палiтычная барацьба на Беларусi ў 1929-1931 гг. Дакументы, матэрыялы, аналіз. Мiнск.: БелНДДАС, 1999. С.282

46. Навiна А. (Луцкевiч А.) Адбiтае жыццё. Лекцыi і стацьцi з беларускае адраджэнскае лiтаратуры. Кн.1. Вiльня, 1929. С.57

47. Факт пададзены М.Івановым у газеце "Голас Радзiмы", 1992, 27 лют.